

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 FEBRUARI
1943

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

18^e JAARGANG
N° 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

De algemeene (jaar)-vergadering zal vermoedelijk op Dinsdag 16 Maart a.s. worden gehouden. Nadere mededeelingen daaromtrent zullen in het eerstvolgend nummer van het Maandblad worden gedaan.

WAT WIL DE LEEK GRAAG VAN UTRECHT WETEN?

Hebt U wel eens het verhaal gehoord van die Oude Dame, aan wie toestemming gevraagd was, haar beeltenis te maken en hare levensbeschrijving te geven?

Uit eigen beweging zou zij daartoe geen opdracht hebben gegeven, op een leeftijd als de hare is men zoo ijdel niet meer, doch zij gaf hare toestemming zooals zij voordien reeds meerdere malen aan anderen gedaan had.

Zij stamde af uit een aanzienlijk geslacht, welks stamboom terug ging tot in het grijs verleden en welks woonplaats steeds was geweest in de landstreek, welke wij nu de Provincie Utrecht noemen.

Zij kon op een welbesteed leven terug zien, immers in hare woonplaats getuigden talrijke instellingen van haren weldadigheidszin en vele Kerken werden aldaar gesticht met haar hulp en onder hare bescherming.

Zij gaf den armen met milde hand, vertroostte de lijdenden en verdrukten, voor wie haar huis altijd toegankelijk was, en haar hart was vroom en goed.

Zij beschermde Kunsten en Wetenschappen, Handel en Nijverheid en onder de beoefenaars daarvan waren er velen aan te wijzen, wier naam beroemd was tot ver over onze grenzen. Haar vaardige hand en kunstzin schiepen een fluweel, dat door hoedanigheid, kleur en ontwerp het oog bekoorde en bekend was over de geheele wereld. Bekend was ook haar groote liefde voor de Muziek. Haar huis getuigde van fijnen smaak en kostbare kunstschaten waren er met zorg bijeengebracht; hooge vertegenwoordigers van wereldlijke en geestelijke macht vonden bij haar gastvrij onthaal en zelfs afgezanten van vreemde Mogendheden, die vredesonderhandelingen

kwamen voeren, wāren hare gasten.

Zij bezat groote rijkdommen, door hare voorvaderen verworven en door haar zelve in stand gehouden, maar zij bleef steeds eenvoudig en wars van uiterlijk vertoon.

Er waren er, die haar stijf en te ingetogen vonden, doch de meesten waren van oordeel dat dit zijn grond vond in haar eenvoud en bescheidenheid. Het is te begrijpen, dat het eene moeilijke taak was eene goedgeijkende beeltenis, maar bovenal eene levensbeschrijving te maken van iemand met zoovele gaven. Toen de opdracht was uitgevoerd toonde men haar het resultaat, dat na veel arbeid en door groote toewijding was verkregen.

Zij gaf uiting aan hare groote waardeering voor den Kunstenaar en den Geleerde, die dit werk tot stand hadden gebracht, doch haar naaste vrienden, die wisten dat hare bescheidenheid haar verbood eenige critiek uit te oefenen, drongen er bij haar op aan, hun te zeggen of er naar hare meening aan het werk iets ontbrak, zooals zij gemeend hadden te bemerken.

Zij antwoordde daarop deze weinige woorden:

„Mijn beeltenis en levensgeschiedenis zijn vóór alles bedoeld „voor de eenvoudigen, aan wie ik mij het meest heb gewijd en wier „aantal het grootst is. Zij zien door andere oogen dan de „wetenschap!”

Ik laat daar of dit verhaal waarheid of verdichting is maar het kwam mij in den zin toen ik vernam van de plannen voor eene tentoonstelling, betrekking hebbende op „Oud Utrecht”, welke in den komenden zomer in het Centraal Museum zal worden gehouden.

Het lijkt mij eene zeer goede gedachte, dergelijke tentoonstellingen te houden in dezen tijd — nu in de Musea veel ruimte is vrijgekomen door het opbergen der meest kostbare bezittingen — en eene dergelijke tentoonstelling heeft in andere plaatsen van ons land, en bovenal in Dordrecht, een groot succes gehad.

De Directrice van het Centraal Museum, Jkvr. de Jonge, heeft voor Utrecht het initiatief genomen en, gezien het succes der tentoonstellingen onder hare leiding in het Centraal Museum alhier en met hare medewerking ook elders gehouden, gezien ook het feit, dat zij uit het Comité van voorbereiding een „Werkcomité” heeft kunnen samenstellen, dat bestaat uit personen, die ieder op zijn gebied, als gezaghebbende deskundigen zijn te beschouwen, lijkt het welslagen van bovengenoemde tentoonstelling verzekerd.

Bij het vernemen van deze plannen moest ik onwillekeurig denken aan de woorden van „de Oude Dame”.

Eene dergelijke tentoonstelling moet spreken tot de groote massa en bevattelijk zijn niet alleen voor den geleerde en den ontwikkelden leek, maar ook voor den eenvoudigen, belangstellenden leek en zelfs voor den leek, die nog belangstelling moet krijgen.

Hoe daaraan te voldoen?

Eenvoudig is dit niet. Men moet eigenlijk een groepje belangstellenden volgen.

Zij komen b.v. van het Station langs het Vredenburg, waar geen „burg” meer is, zij passeeren de Neude en weten niet wat Neude beteekent, ze vervolgen hun weg langs de Neude door de Schoutenstraat en passeeren het „Kintgenshaven” waar geen haven meer is (en toch vroeger was) en geen kind (welk kind?, zie gevelsteen tabakswinkel ¹). Ze komen door Vischmarkt en Servetsteeg (wat beteekent hier Servet?) en komen aan het eerste doel van elken doelbewusten bezoeker: „De Domtoren” en het „Domplein met Kerk”. Zij staan hevig te turen en te spellen bij de twee oude steenen, met inschrift, links van de doorgang door den toren, aan de zijde van de Servetstraat. De onderste steen heeft een opschrift in het Latijn, de bovenste in het Nederlandsch; het lettertype is moeilijk te ontcijferen, en uitleg staat er niet, zoodat men al gauw de moeite opgeeft ²).

Dan maar verder: het Domplein op. Dat de Kerk en de toren met elkaar nagenoeg zijn verbonden geweest is gemakkelijk te zien en aan te voelen, maar hoe zit dat met de pilaren, die er vroeger geweest moeten zijn? Van het middenschip zijn er maar twee, aan elke zijde, in ruitvorm in het plaveisel van het Domplein aangegeven.

Zijn er nooit meer geweest?

Zij komen nu aan het samenstel van vierkanten en rechthoeken in het plaveisel van het Domplein en vermoeden, dat hier vroeger veel „gebeurd” is. Maar wat? De steenen zouden veel kunnen zeggen, maar ze „spreken” niet. Ze gaan filosofeeren. Ze hebben wel eens gehoord, dat de Rijn hier vroeger langs liep en dat de Romeinen hier vroeger gevestigd waren. Maar hoe liep die rivier dan en wat hadden de Romeinen hier gebouwd en hoe zag dat er uit? Er waren nog overblijfselen van (pannen, munten en allerlei voorwerpen), zei men. Daarna was er een ander tijdperk gekomen, en later de middeleeuwen, en toen had er een kleine Kerk gestaan, Romaansch had er een wel eens gehoord. Hoe zou zoo'n Kerk er uit gezien hebben? En hoe zag toen het plein er uit? En de Domkerk zelf! Hoelang zouden ze daaraan gebouwd hebben en hoe kregen ze 't in der hoofd allerlei steensoorten, door elkaar heen, te gebruiken? Was daar afbraak bij van andere Kerken? Een van hen scheen iets te weten van steenen: die zei, dat hij aan den buitenkant van de Kerk tufsteen en Bentheimersteen zag en oude baksteen, en binnen in moest Engelsche zandsteen gebruikt zijn en Drachenfelstrachiet en Udelfangersteen. Hoe zien al die steenen er uit en hoe kan je die uit elkaar houden ³)?

En dan is het met de baksteen en nog zoo lastig: een Zeeuwsche mop en een andere oude baksteen, met de hand gevormd, ziet er oud genoeg uit, maar je raakt de kluts kwijt als je aan zeventiende-eeuwsche gevels mooie gladde steenen ziet met scherpe kanten, die er uitzien alsof ze gisteren verwerkt waren (zie de z.g. geslepen steenen in perceel 18 en 22 A Nieuwegracht).

Ze keken nog even rond in de Kloostergang en stonden stil bij

het boogvenster in den Z.W.hoek, waar in het ornament van de traceering een touw in steen was uitgehouwen. Sommigen zeiden, dat dit in verband moest worden gebracht met het feit, dat de toekomstige vrouw van den bouwer van den Domtoren zich van het leven had beroofd omdat haar aanstaande man door zijne liefde voor het bouwwerk haar liefde vergeten was. Anderen zeiden, dat kon niet, want, toen de Kloostergang werd gebouwd, was de Domtoren al jaren klaar. Was dat juist ⁴⁾?

En hoe zat het toch eigenlijk met den naam van onze stad? Men hoorde wel van Antonina, van Trajectum ad Renum, Van Ultrajectum (Uut-trecht) van Uitaburg (Vultaburg) en van Wiltenburg, dit laatste naar zekeren Willo of Wilto (Germaansche naam) ⁵⁾.

Wat zeggen de „geleerden” daar nu van? Wat is nu de goede naam?

Zoo redeneerend zijn ze den Kloostergang doorgekomen, genietend van den prachtige aanblik van daaruit op de Kerk en den toren, en „Achter den Dom” beland, waar zij het prachtige koor in zijne volle glorie hebben bewonderd. Wat is die zware vierkante toren daar, die gebouwd is van zware baksteen en die, naar het schijnt, behoort heeft tot een „Slot”? Ze weten het niet.

Ze loopen de Kromme Nieuwe Gracht eens af, en de Nieuwe Gracht, en belanden bij het Centraal Museum, waar ook het centrum schijnt van al die knusse en propere „Cameren” die onze stad sieren, en bemerken dan tot hun schrik, dat het hoog tijd voor den trein wordt.

En er was nog zooveel te zien en te vragen!

Welke oude families hadden wel in die mooie groote huizen gewoond, welke ze gepasseerd waren? En van welke stijlen waren die? Was daaronder niet het huis, waar de „Bloedraad” eens zetelde, en het gebouw waar de Unie van Utrecht of de Vrede van Utrecht was gesloten? Waren er nog niet vele huizen aan te wijzen waarin een „blauwen Maandag” onder het bewind van Lodewijk Napoleon de Ministeries gevestigd waren; en waar was het Paleis van den Koning en is daarbinnen nog iets moois te zien ⁶⁾? Zijn er nog niet vele trapgevels en halsgevels overgebleven en ook nog enkele klokgevels ⁷⁾?

En Gothische gevels. Waarom hangt een oude gevel naar voren over? (op vlucht gebouwd) ⁸⁾

Zijn er nog veel huizen met palen en kettingen om de stoep? (Zie N. Gracht No. 6).

En met bovenlichten (olielantaarns) en gesneden ramen boven de deur?

Komen daarin niet allerlei symbolische vormen voor (o.a. de levensboom)?

Hoe zag de vroegere Mariakerk er uit? (Zie o.a. schilderij P. Saenredam, museum Boymans) ⁹⁾.

Waarom kunnen de afgodsbeeldjes van St. Marie en de „eenhoornen van St. Marie” niet in Utrecht komen of tenminste eens een tijdje worden afgestaan ¹⁰⁾?

Is het mogelijk den „Hamer van St. Maarten” te zien?.....

Het groepje belangstellende leeken is intusschen al weer in de richting van het Station vertrokken.

Van de wenschen, door hen geuit, zijn er vele, welke te vervullen zijn, naar het mij voorkomt, en ik ben er van overtuigd, dat het in den geest van de „Oude Dame” zou zijn, indien zooveel mogelijk met dergelijke wenschen rekening gehouden werd.

A. N. L. OTTEN.

¹⁾ Zie G. A. Evers „Utrechtsche overleveringen uit de Middeleeuwen” pag. 105 vlg. Hier wordt gezegd, dat in oude stukken wordt gesproken van Geenkyns-Gheynkens- Geentgens- Gintgens- of Geenkinshaven en dat Ghenekijn een bekende eigenaam was.

²⁾ Den tekst van deze steenen, vindt men bij G. A. Evers in voornoemd boekje op bladz. 91 en 100. Zou het storend zijn als men bij deze steenen een zwart bordje plaatste, waarop de tekst in donkergekleurde letters wordt vermeld? de Latijnsche met eene vertaling? En zou in een hoekje van het Domplein (b.v. bij of achter het poortje naar de Kloostergang) niet een eenvoudig situatiebord kunnen worden geplaatst, dat weergeeft hoe de situatie ter hoogte van het Domplein was in den Romeinschen tijd, den Middeleeuwschen tijd en den daarop volgenden tijd? Zou ook bij den Runesteen niet een klein bordje geplaatst kunnen worden?

Op bladz. 24 en 25 wordt tevens uiteengezet hoe het kwam, dat het middenschip van den Dom van onder niet geheel aansloot aan den toren. Dit mocht niet tegenover het Kapittel van Oud-Munster. Er moest een doorgang vrij blijven, krachtens een oud recht.

³⁾ Zie: „De Dom van Utrecht” door Dr. E. H. Ter Kuile, pag. 26, 27 en 54.

⁴⁾ Zie: G. A. Evers, voornoemd bladz. 9 vlg.

⁵⁾ Zie: Tezelfder plaats bladz. 9 vlg.

⁶⁾ Zie G. A. Evers: „Utrecht als Koninklijke Residentie”.

⁷⁾ In het boek van Mr. Loosjes „Amsterdam in Beeld” komt een mooi overzicht voor van oude topgevels met tal van afbeeldingen, o.a. in de Wittevrouwenstraat Nos. 26, 28, 30 en 32 vindt men 4 halsgevels op een rij. Ook in de Lijnmarkt No. 33 (met blauwsteenen rand) No. 35 met zandsteenen rand en een gevelsteen „de Olifant” en No. 27 met een halsgevel, welke iets heeft van een klokgevel doch ergerlijk verknoeid is door naast den hals geplaatste zijmuurtjes. No. 37 Lijnmarkt (met gevelsteen de „Maan”) is een bepleisterde en verminkte trapgevel.

⁸⁾ „Amsterdamsche Merkwaaardigheden” door E. van Houten (Heemschutserie) afbeelding naast pag. 22, geeft hiervan een voorbeeld.

Zie t.a.v. gesneden ramen, lantarens en hekken van gesmeed ijzer hetzelfde boekje.

⁹⁾ Zie ook afbeelding, in G. A. Evers t.a.p., van het interieur van deze Kerk door P. Saenredam 1638 (stadsmuseum te Brunswijk) en diens verhaal over den bouw dier Kerk op ossehuiden, waarvan nog getuigt een hardsteenen plaat met opschrift, aanwezig in het Centraal Museum.

¹⁰⁾ Zie: G. A. Evers hierboven genoemd, resp. pag. 69 en 63.

Na het schrijven van bovenstaande bijdrage kreeg ik het alleraardigste boekje van de A. N. W. B., getiteld: „Een Dom en de stad rondom” in handen, dat den leek veel wetenswaardigs biedt en getuigt van veel liefde voor onze stad.

KLEINE MEDEDEELINGEN

Cornelis, de stamvader der Bloemaerts. — Onder dezen titel wordt in *Historia* (VIII - 1942, blz. 282—285) een overzicht van de werkzaamheid van den veelzijdigen kunstenaar gegeven, voor zoover die uit de beschikbare gegevens kan worden opgemaakt: beeldhouwer, architect, vesting- en waterbouwkundige. Hij leefde van omstreeks 1530 tot 1593, en werkte sedert 1576 te Utrecht. Over zijn werk als beeldhouwer is allengs vrij veel bekend geworden, doch zijn bedrijf als vesting- en waterbouwkundige is tot nu toe slechts uit archivalische aantekeningen op te maken, die geen aanwijzingen van de door hem uitgevoerde werken geven. Als architect was hij de leermeester van niemand minder dan van de in Utrecht geboren Hendrik de Keyser, maar door hem ontworpen en uitgevoerde bouwwerken zijn evenmin bekend, al wordt in sommige geschriften wel van de school van Bloemaert gesproken.

Cornelis was de vader van Abraham (1564—1651), één van de belangrijkste figuren der Utrechtsche schilderschool, van Hendrik (1601—1693), portret- en genre-schilder, en van Adriaen (1609—1669), landschapschilder. Zijn kleinzoons, kinderen van Abraham: Cornelis (1603—1692) en Frederik (1610—1670) hebben hun arbeid aan de prentkunst gewijd. E.

David van Mollem, de zijdereeder, † 1746. — Jacob Bicker Raye (1703—1777), collecteur van den excijns op turf en kolen, later boekhouder van het korenboek en tevens vendu-meester van de vischmarkt, te Amsterdam, heeft zich in zijne vele vrije uren met het bijhouden van een soort dagboek bezig gehouden. Deze „*Notitie van het*

merkwaardigste meyn bekend” loopt met korte onderbrekingen over de jaren 1732—1772 en werd in 1935 door Fr. Beijerinck en dr. M. G. de Boer uitgegeven. Ze bevat voor 't meerendeel mededeelingen over kleine gebeurtenissen in het Amsterdamsche leven, veel pikante voorvallen onder de burgerij, soms ook daar buiten en dan voornamelijk over de Vechtstreek, waar de kroniekschrijver vaak een deel van het jaar te Maarsen doorbracht.

Zoo vermeldde hij (blz. 127) in 1746 David van Mollem, die met de Amsterdamsche juffrouw van Oosterwijk getrouwd en de schoonvader van den schepen Hendrik Nicolaas Sautijn was, de mooiste hofstede „Zijdebalen” en de daarbij gelegen vermaarde zijdefabriek aan den Zeedijk langs de Vecht bezat, welke in 1716 door czaar Peter den Grootte werd bezocht.

Bicker Raye is goed over hem te spreken en schrijft: „op 10 Juli is hier tijding gekomen, dat tot Utrecht overleden was de heer David van Molm, groot koopman en fabriceur in sij, hebbende tot Utrecht een considerable sijmolen buyten de Weerdepoort, die door het water omdraayt, waardoor honderden mensen aan den kost komen, waarbij een seer fraaye buytenplaats, sodat de stad Uytrecht seer veel aan dien heer sal verliesen, also het een seer braaf man was, die seer goedarms was.” E.

Sint-Maarten. — In *Historia* (VIII - 1942, blz. 257—259, 277—282) komt een door mejuffrouw dr. C. C. van de Graft geschreven artikel over Sint-Maarten voor, waarvan het eerste gedeelte zijn leven, het tweede de vereering van den heiligen en de aan zijne

herdenking verbonden volksgebruiken beschrijft.

Reeds in 600 had de Frankische koning Dagobert in zijn burcht te Utrecht een kerkje gesticht, dat aan den patroon van Gallië was gewijd. Dit Sint-Maartenskerkje, waarschijnlijk als missiepost tegen de Friezen bedoeld, was het eerste christen-bede-huis, dat in Noord-Nederland verrees. Nadat Willebrord in 696 zijn zetel van Antwerpen naar Utrecht had verplaatst, werd het bisschopskerkje de kathedraal, en Sint-Maarten de patroon van het bisdom Utrecht, dat omstreeks 800 het grootste deel van ons land omvatte. Na verloop van tijd werd hij zelfs de verpersoonlijking van het bisdom. Trokken de kerkvoogden ten strijde, dan beantwoordden de Stichtenaren, de Sint-Maartensmannen, den strijdkreet „Holland, Holland” van de Hollandsche benden met Sint-Martijn, Sint-Martijn”. Zij streden onder zijn vaandel, den Sint-Maartensmantel, een schuin doorsneden veld van keel en zilver. Deze kleuren zouden volgens de overlevering afkomstig zijn van Sint-Maartens rooden, met wit gevoerden mantel. Het witte bovenveld vertoonde het beeld van Sint-Maarten, die zijn mantel met den bedelaar deelt; het roode benedenveld stelde het afgesneden mantelstuk voor. Doch toen keizer Karel V in 1528 Utrecht aan zijn gezag had onderworpen, beval hij, naijverig op den heilige, die herinnerde aan den bisschop, den ouden landsheer, het beeld van Sint Maarten uit het bovenveld te verwijderen, zoodat het Utrechtsche wapen thans het ongewone beeld vertoont van twee leege velden, zonder eenig wapenstuk.

Zijn beide feestdagen, 11 November en 4 Juli, Sint-Maartens translatie, werden vooral in de kathedraal

van Utrecht met grooten luister gevierd. Dan vereerden de geloovigen zijne relikwieën, gesloten in een zilveren monstrans, verdrongen zij elkan-der voor het kostbare koperen hek, dat hen op een afstand moest houden van het rijkversierde altaar, waaraan aflat was verbonden, op welks gehemelte het gepolychromeerde beeld van Sint-Maarten te paard stond. Bij de h. mis waren alle kapittelheeren tegenwoordig, en op 11 November bood de bisschop hun in het bisschopshof een maaltijd aan.

Ook in de stad was Sinte Marten een echt volksfeest, waarop de schoolkinderen vacantie kregen, de armen ter herdenking van „den milden Marten” met een broodbedeeling werden bedacht. Op beide feestdagen waren de straten vol gejoel, dromde het volk samen op de Stadhuisbrug, waar de scholieren een zanguitvoering gaven en den jaarzang zongen. De stad was feestelijk verlicht: in den Domtoren brandde de groot lantaren, brandende fakkels stonden op de stoepen der huizen en werden gedragen over de straat. Op de stadspelen, te Utrecht en elders, danste men om de vuren, waarboven een mand hing, volgens de overlevering gevuld met appels, kastanjes, noten, amandels en mispels. doch op 4 Juli, evenzeer een „schuddekorfsdag” als 11 November, zal de inhoud wel eenigszins anders zijn geweest. Telkens werd de korf geschud en de kinderen grabbelden naar de geroosterde vruchten, onder het onafgebroken zingen van

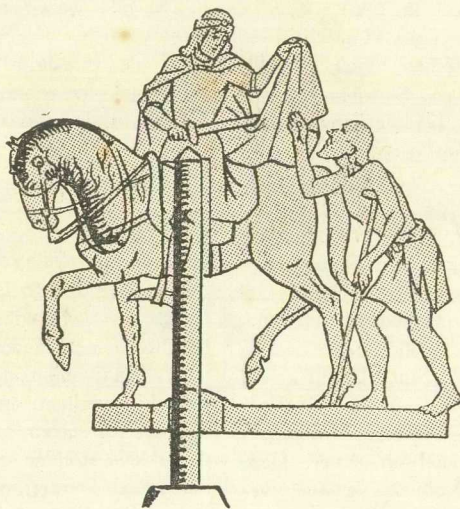
Stoekt vier, maakt vier,
Sinte Marten komt hier
Met zijne bloote armen,
Hij zoude hem geerne warmen.

Opmerkelijk is, dat Sint-Maarten hier niet langer als weldoener op-

treedt, maar integendeel de behoeftige is geworden, die koude lijdt en bedelt om verwarming. Zóó komt hij trouwens in alle Sint-Maartensliedjes voor.

Onder de illustraties, die het artikel verluchten, komen er twee voor, die

op Utrecht betrekking hebben: de stadsbanier van Utrecht vóór 1528, en de windvaan op den Domtoren, welke laatste ook bij dit uittreksel is afgedrukt. E.

Verguld-roodkoperen windvaan op den Domtoren,
hoog 80, breed 105 cm.